

سخن نخست

کلام پژوهی در اندیشه شهید صدر (ره)

شهید صدر جزء معدود متفکرانی است که در عرصه‌های مختلف علوم اسلامی، دیدگاه‌های جدیدی ارائه نموده است. شهید صدر در مسائل کلامی از «دلیل استقرائی» بهره برده است. در این سرمقاله، نگرشی کوتاه به دلیل استقرائی و تطبیقات کلامی آن در اندیشه شهید صدر می‌نماییم.

مسئله استقراء از گذشته تا کنون در منطق، معرفت‌شناسی و فلسفه علم مطرح است. صحت استنتاج در استقراء ناقص، بر اثبات سه اصل استوار است: الف) استحاله تضادف مطلق؛ ب) استحاله تضادف خاص؛ ج) توجیه تعمیم. مکتب عقل‌گرائی ارسطوئی و تجربه‌گرائی، در راستای اثبات این اصول سه‌گانه، تلاش‌هایی ارائه نموده‌اند.^(۱)

شهید صدر در کتاب «الأسس المنطقیة للاستقراء» به نقد و بررسی دیدگاه عقل‌گرائی ارسطوئی و تجربه‌گرائی پرداخته است؛ به باور ایشان امکان استدلال بر اصل اول از طریق اصول ارسطوئی محال بوده و تمسک به قاعده «نفی اتفاق» و «مشابهت» برای اثبات اصل دوم و سوم نیز صحیح نیست؛ زیرا دو قاعده فوق جزء قواعد عقلی و قبل از تجربی نمی‌باشند. در دیدگاه شهید صدر، استقراء ناقص، مفید یقین موضوعی است و حصول یقین موضوعی در ضمن دو مرحله «توالد موضوعی» و «توالد ذاتی» سامان می‌پذیرد؛ در مرحله اول، احتمال مورد نظر، افزایش می‌یابد و در مرحله دوم، به یقین موضوعی مبدل می‌گردد.^(۲)

شهید صدر نه تنها به تطبیقات کلامی دیدگاه خویش توجه ویژه داشته بلکه انگیزه اصلی ایشان در تألیف کتاب «الأسس المنطقیة للاستقراء» انگیزه کلامی است و در پی اثبات این حقیقت است که ریشه منطقی «علوم طبیعی» و «ایمان به خدا» یکی است.

شهید صدر در بخش چهارم این کتاب به تقریر اثبات وجود خداوند پرداخته به این نحو که با مشاهده مجموعه پدیده‌های مختلف در عالم، چهار فرضیه برای تفسیر آنها متصور است: الف) پدیده‌های مذکور معلول ذات حکیمی است. ب) پدیده‌های مذکور معلول تضادف مطلق اند. ج) پدیده‌های مذکور معلول ذاتی است که فاقد حکمت است. د) پدیده‌های مذکور معلول روابط سببیت بین خود پدیده‌هاست که بدون هیچ‌گونه هدف و حکمت بین آنها وجود دارد. سپس با تطبیق دو

مرحله دلیل استقرائی بر فرضیات چهارگانه و افزایش ارزش احتمالی در مورد فرضیه اول و تبدیل این ارزش احتمالی بزرگ به یقین در مرحله دوم، وجود خداوند اثبات می‌گردد.^(۳)

شهیدصدر، تطبیقات کلامی دلیل استقرائی را در کتاب «المرسل والرسول والرساله» دنبال کرده و به اثبات وجود خدا، صفات خدا، نبوت عامه، نبوت خاصه و ویژگی‌های کلی رسالت پرداخته است.

ایشان در بخش اثبات وجود خدا، به تقریر دلیل استقرائی و دلیل فلسفی بر وجود خدا پرداخته است، در دلیل استقرائی ابتدا به توضیح این روش در ضمن این پنج مرحله می‌پردازد: اول) مشاهده پدیده‌های مختلف؛ دوم) تفسیر پدیده‌های مذکور و یافتن فرضیه‌ای که صلاحیت تفسیر صحیح آنها را دارد؛ سوم) رسیدن به این مطلب که اگر فرضیه مذکور صحیح نباشد، احتمال پدید آمدن پدیده‌های مذکور بسیار ضعیف است؛ چهارم) رسیدن به صحت فرضیه مذکور با استفاده از تحقق پدیده‌های مذکور؛ پنجم) رسیدن به اینکه ارزش اثبات فرضیه مذکور توسط پدیده‌های مورد نظر، تناسب معکوس دارد با نسبت احتمال وجود پدیده‌های مذکور با عدم آنها در صورت کذب فرضیه مورد نظر، به این معنا که هر اندازه درجه احتمالی وجود پدیده‌های مذکور در فرض کذب فرضیه مورد نظر ضعیف باشد، درجه احتمالی اثبات فرضیه مذکور بیشتر است؛ زیرا این دو تناسب معکوس دارند.^(۴)

سپس ایشان به تطبیق روش فوق با مراحل پنجگانه آن بر اثبات وجود خداوند می‌پردازد که به کیفیت آن اشاره نمودیم.^(۵) و در ادامه به تطبیق روش فوق با مراحل پنجگانه آن بر اثبات نبوت خاصه می‌پردازد.^(۶) شهیدصدر در کتاب «بحث حول المهدی (عج)» به تطبیق دلیل استقرائی بر مبنای حساب احتمالات بر مباحث مهدویت پرداخته است.^(۷) تطبیق دلیل استقرائی بر مباحث اصول دین از جمله مباحث امامت، توسط برخی شاگردان ایشان نیز انجام گرفته است.^(۸)

تحلیل و بررسی مبانی منطقی استقراء در اندیشه شهیدصدر و تطبیقات آن در حوزه‌های مختلف علوم اسلامی، نیازمند پژوهش‌های جدیدی است که همّت پژوهشگران را می‌طلبد.

محمدعلی اسماعیلی

پی‌نوشت‌ها

(۱). رک: ابن سینا، الاشارات والتنبیحات، نشر البلاغة، قم، ۱۳۷۵ش، چاپ اول، ص ۳۹؛ شهیدصدر، الأسس المنطقية للإستقراء، مركز الابحاث والدراسات التخصصية للشهيد الصدر، قم، ۱۴۲۶ق، الطبعة الثانية، ص ۲۶.

-
- (۲). رک: اسماعیلی، محمدعلی، مبانی منطقی استقراء و تطبيقات معرفت شناختی آن در اندیشه شهید صدر، فصلنامه معارف عقلي، ۱۳۹۱ ش، ص ۷-۴۲.
- (۳). رک: الأسس المنطقية للإستقراء، همان، ص ۵۰۲-۵۱۴.
- (۴). شهید صدر، الفتاوى الواضحة، المرسل والرسول والرسالة، مركز الابحاث والدراسات التخصصية للشهيد الصدر، قم، ۱۴۲۳ ق، الطبعة الاولى، ص ۳۳. این کتاب در مقدمه چاپ دوّم کتاب «الفتاوى الواضحة» چاپ شده است.
- (۵). رک: الفتاوى الواضحة، همان، ص ۴۱.
- (۶). رک: همان، ص ۷۲.
- (۷). رک: شهید صدر، بحث حول المهدي (عج)، مركز الغدير للدراسات الاسلاميّة، ۱۴۱۷ ق، الطبعة الاولى؛ الايروانى، محمدباقر، الامام المهدي (عليه السلام) بين التواتر وحساب الاحتمال، مركز الأبحاث العقائدية، قم، ص ۱۵.
- (۸). رک: الحيدري، السيدكمال، المذهب الذاتى فى نظرية المعرفة، دارفراقده، ۱۴۲۶ ق، قم، الطبعة الثانية، ص ۳۵۳-۴۹۴.